

The features of five main projects are analyzed, including "Metamorphosis", "Memory of the Netherlands", "Medieval Illuminated Manuscripts", catalogs "Short Descriptions of Books of the Netherlands" (STCN) / Short Descriptions of Books of Flanders" (STCV), "Bibliopolis", with for the purpose of borrowing and implementing the achievements of foreign colleagues in the work of domestic libraries, as well as to support the "Documentary Memory of Ukraine" program.

Keywords: Royal Library of the Netherlands; cultural heritage preservation projects; digitization; deacidification

Надійшла до редакції 19 січня 2023 року

УДК 028:303.683](045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2023.1(318).11-15

Вікторія Маркова,

професор, доктор наук із соціальних комунікацій,
завідувач кафедри журналістики ХДАК,

e-mail: vicmark777@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1866-5735>

Олександр Суховій,

кандидат філософських наук, доцент,
старший викладач кафедри культурологічних дисциплін
та образотворчого мистецтва

Харківської гуманітарно-педагогічної академії,

e-mail: mirusifter@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7086-8575>

Генеалогічний підхід до вивчення феномену читання

У статті обґрунтовано потребу розширення методологічного поля дослідження проблем читання в межах книгознавства через застосування генеалогічного підходу.

Констатовано, що феномен читання має власну історію в книгознавчому дискурсі, репрезентовану психологією та соціологією читання. Нині його вивчають у таких найперспективніших комплексних напрямках сучасної книгознавчої думки, як книжкова культура та книжкова комунікація.

Зроблено висновок, що для розуміння всіх процесів, які нині відбуваються з практикою читання в сучасних умовах, необхідним є критичний аналіз праць дослідників-гуманітаріїв, які так чи інакше порушують проблеми читання.

Зазначено, що нині дослідження читання репрезентовано різноманітними теоріями, сформованими в межах французької (феноменологічна, екзистенціалістська й постструктуралістська спрямованість), німецької (феноменологічна та герменевтична спрямованість) й американської (неопрагматична спрямованість) літературознавчих шкіл.

Розглянуто спробу застосування генеалогічного підходу до аналізу феномена читання в електронну добу німецько-американським філософом, теоретиком літератури та істориком культури Гансом Ульріхом Гумбрехтом. Спроби пояснити особливості читацьких практик в електронну добу він шукає в генеалогічних передумовах і насамперед у змінах, що відбуваються в "соціальних конструкціях часу". Учений робить висновок щодо проблематичності прогнозів стосовно майбутнього читання. Вихідним пунктом, від якого слід відштовхуватися, на його думку, є зосередження уваги на тих специфічних інституційних і хронотопічних умовах, за яких електронна революція розпочалася. Підсумовано, що лише вивчивши сутнісні риси електронної комунікації, зможемо наблизитися до розуміння процесів, які відбуваються / відбудуться з книгою та читанням у майбутньому.

Ключові слова: феномен читання; генеалогічний підхід; книгознавчі дослідження; методологія книгознавства; електронна комунікація; міждисциплінарний підхід

Постановка проблеми. Феномен читання має власну історію в книгознавчому дискурсі. В його межах вчені зосереджували увагу на проблемі диференціації читачів і побудові науково обґрунтованої типології, що мало велике практичне значення під час розроблення типології видань.

У радянський період було сформовано дві потужні дисципліни, що вивчали читання: психо-

логія читання й соціологія читання, в межах яких відбувалися масштабні дослідження сучасного стану читання та читання в історичній перспективі.

У 1920-ті рр. центром із вивчення читання стала Україна. В Українському науково-дослідному інституті книгознавства, який очолював видатний книгознавець, бібліограф, бібліотекознавець і літературознавець Ю. Меженко, розробля-

ли теоретичні засади вивчення читацького середовища: питання психології читання та читачів, бібліотечної психології, соціології читання.

Аналіз досліджень і публікацій. Нині проблема вивчення читання знову стала предметом посиленої наукової рефлексії книгознавців, які останнім часом істотно розширили поле дослідницьких інтересів. В умовах чергової інформаційної революції стає дедалі очевиднішим факт, що трансформації, які відбуваються сьогодні, стосуються не тільки книги та книжкової справи як традиційних об'єктів книгознавства, а й структури створення (авторська діяльність) і структури споживання (читацька діяльність), інтегруючи всі складники в єдине ціле. Тому не випадково проблема читання нині посідає гідне місце в найперспективніших, на наш погляд, комплексних напрямках сучасної книгознавчої думки, як-от книжкова культура та книжкова комунікація.

Водночас можна констатувати, що проблема читання є міждисциплінарним об'єктом дослідження. До того ж під час ґрунтовного аналізу численної та різнопланової рефлексії, нагромадженої в анналах гуманітарного знання, очевидним є факт, що найчастіше фахівці з різних сфер говорять про одне й те саме, але з використанням власного термінологічного апарату, тобто фактом залишається взаємонеpronикнення, ізольованість спеціалізованих дискурсів. Вважаємо, що для розуміння всіх процесів, які нині відбуваються з практикою читання, необхідним є критичний аналіз праць дослідників-гуманітаріїв, які так чи інакше порушують проблеми читання. Активні міждисциплінарні зв'язки можуть надати імпульс у подальших книгознавчих дослідженнях такої непростой та соціально значущої проблеми, як майбутнє читання, оскільки спроби відрефлексувати ці процеси в межах книгознавства мають лише поодинокий характер.

Мета статті — розширити методологічне поле дослідження проблем читання завдяки застосуванню генеалогічного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Щодо можливості дослідження читання історик Е. Графтон зауважує: "Будь-який історичний аналіз такого складного, протеїчного процесу, як читання, має встояти перед солодкоголосими спокусами великих теорій, перед випробуванням вирізняти різкі риси змін, має заздалегідь визнати можливість парадоксів і суперечностей" [7]. Та й очевидно, що побудувати будь-яку єдину теорію читання, особливо в умовах плюральності постмодерністського дискурсу, взагалі неможливо. Тож дослідження читання репрезентовано різноманітними теоріями, сформованими в межах

французької (феноменологічна, екзистенціалістська та постструктуралістська спрямованість), німецької (феноменологічна та герменевтична спрямованість) й американської (неопрагматична спрямованість) літературознавчих шкіл.

До ХХ ст. панівне місце в літературознавчих дослідженнях посідав автор, саме його беззаперечно вважали джерелом смислоутворення, саме його інтенція була важливою для розуміння твору. Роль читача почали усвідомлювати поступово, спочатку лише як автора, який одночасно є читачем, що знайшло втілення в пошуках літературних впливів, які ґрунтувалися на аналізі прочитаного певним автором. А надалі — і як самостійного гравця на полі літературного твору.

Слід зауважити, що читач, який фігурував в описаних літературних теоріях, є лише ідеальним читачем, структурою тексту, а тому — породженням автора. Це — суб'єкт, що здатний повністю реалізувати потенціал тексту, але, як зазначалося, цей потенціал завжди перевищує можливості реального читача. Окрім того, слід зважати на те, що читання не є прямим однолінійним процесом передавання смислу від автора до читача, воно реалізується в різних модальностях і його наслідки не завжди можна передбачити заздалегідь. Важливим моментом дослідження читання є також те, що цей процес не є чимось універсальним і незмінним. Читання має власну історію розвитку, без урахування якої неможливе цілісне уявлення щодо цього процесу. Через це варто звернути увагу на дослідження французької школи історії читання, що ставить за мету "виявлення дедалі більших розбіжностей між уявними читачами та варіантами читання, які імпліцитно наявні в самих текстах, та їх реальною, різноманітною й мінливою аудиторією" [4].

Історія читання зосереджує увагу на таких аспектах: аналіз текстів у розрізі їхніх жанрів, мотивів, спрямованості; історія книги, що є носієм текстів; вивчення практик, які по-різному впливають на книгу та створюють різні способи поводження з нею. На відміну від досліджень історії читання на радянському та пострадянському просторах, що мали винятково соціологічну спрямованість, для французької дослідницької школи характерним є міждисциплінарний підхід, який поєднує літературну теорію, книгознавство (бібліографію в широкому сенсі, якщо вдаватися до термінології) та історію культури. Головним для означеної теорії є те, що читач ніколи не має справу з текстом у чистому вигляді, він завжди "упакований" у певну форму: книгу, виставу тощо. І будь-яка форма завжди впливає на сприйняття змісту. Окрім того, на

відміну від феноменології читання, що розглядає його як універсальний процес, історія читання зосереджує увагу на специфічних структурах, характерних для різних читацьких спільнот і різних традицій читання.

Спробу застосувати генеалогічний підхід до аналізу феномену читання продемонстрував німецько-американський філософ, теоретик літератури та історик культури Г. У. Гумбрехт.

Генеалогічний підхід до аналізу історії обґрунтував відомий французький постструктураліст М. Фуко, спираючись на працю Ф. Ніцше "До генеалогії моралі". Такий підхід передбачає вивчення історії будь-якого явища, пильну увагу до витоків, умов та обставин його походження, але більше, ніж в ретроспективі дослідження подій. Він передбачає виявлення та опис сутності, есенції епох, вичленення духу часу завдяки створенню особливої генеалогічної перспективи. Водночас аналіз події подається в певному відношенні як контр історичний, зокрема М. Фуко пропонує "перетворити історію на протилежність пам'яті, та, як наслідок, розгорнути у ній іншу форму часу" [6]. Якщо аналіз історії передбачає вивчення обставин появи феномену в ракурсі чіткого дотримання хронології подій і тому неминує вдається до причинно-наслідкових пояснень, у генеалогічному вивченні всі моменти всередині по ді, так само як і між подіями, рівнозначні, минуле й сьогодення ніби зрівняно у правах (без пріоритету сьогодення перед минулим або минулого перед сьогоденням). Такий аналіз покликаний увиразнити своєрідність та унікальність будь-якої історичної точки, будь-якої події на всій її протяжності.

У цьому контексті безперечний інтерес становить стаття Г. У. Гумбрехта 2013 р., в якій він описав власний досвід усвідомлення "онтологічної радикальності" навичок читача у себе та своїх студентів. Зіткнення з таким досвідом спровокувало у вченого запитання: "Чи немає нещирості, а отже, й проблеми в тому, що ми використовуємо одне й те саме слово для звичок читачів їхнього покоління та мого?" [1]. У контексті пропонованої праці це питання має радше риторичний характер, і ми не запідозримо автора в наївності, оскільки за кілька сторінок він описує власний досвід усвідомлення культурних відмінностей між німецькою "герменевтичною" та американською "деконструктивістською" читацькою модальністю. Від себе додамо, що в цьому разі йдеться тільки про академічні практики читання художніх текстів, і передбачаємо, скільки ще досвіду усвідомлення додалося б у німецько-американського філософа, якби він поспостерігав за чи-

тацькими практиками в різних соціальних верствах (їхня різноманітність є аксіомою для соціології читання, бібліотекознавців і книгознавців).

Об'єктом спостережень Г. У. Гумбрехта стали його студенти, які, з одного боку, читали дуже багато, а з іншого — поєднували процес читання з письмом, слуханням музики, чатами з друзями, а тому пропускали "формальні показники тексту в пошуках "Інформації", тобто демонстрували типову практику читання електронної доби. У той самий час, коли Г. У. Гумбрехт практикував зі студентською аудиторією новий спосіб читання художніх текстів, який розробляли від кінця 1990-х рр., що становить альтернативу як герменевтичному, так і деконструктивістському й орієнтований насамперед на присутність, студенти "були широко вражені", коли він звертав увагу на "формальні особливості текстів... і їх так легко було спокусити стратегіями читання, що відкривали перед ними минулі епохи та чужі культури з особливими пластами відчуття та настрою" [1]. Ці спостереження привели науковця до висновку про те, що зміни "ментальних звичок", викликані неухильним зростанням рівня проникнення електронних медіа в наше життя, глибші, ніж під час переходу від рукописної стадії розвитку засобів комунікації до друкованої, що доступна нам у ретроспективному дослідженні.

Прогностичне дослідження феномена читання проблематично через брак інструментарію. Зокрема, Г. У. Гумбрехт цілком слушно зауважує, що теорії рецептивної естетики не допоможуть, оскільки припускають лише один гомогенний тип читання, орієнтований на форму та зміст. Дослідження ж у межах наукового напрямку історії читання, хоча й мають ретроспективний характер, на думку вченого, за своєю суттю могли бути трансформовані в дослідження сьогодення та майбутнього читання. Слід зазначити, що голова французької школи історії читання Р. Шарт'є робив спроби описати контури майбутнього читання й наголошував на унікальності сучасної ситуації, в якій "різні революції письмової культури, які в минулому були рознесені в часі, тепер відбуваються одночасно. Справді: поява електронного тексту — це революція й у техніці виробництва та відтворення текстів, й у сфері носіїв писемності, й у сфері читацьких практик" [5]. У цих нарисах французький учений приділив увагу передусім тим трансформаціям, які спричиняє зміна форми подання тексту.

Г. У. Гумбрехт зосередився на децю інших аспектах: "Електронна революція поставила культуру читання в специфічні інституційні умови та всередину особливого історичного контексту зі

своїми епістемологічними й ментальними передумовами. Ці інституційні умови та епістемологічні передумови зробили внесок у формування впливу нових технологій на читання, таким чином ставши частиною генеалогії нової культури читання" [1]. Інакше кажучи, спроби пояснити особливості читацьких практик в електронну добу він шукає в генеалогічних передумовах і насамперед у змінах, що відбуваються в "соціальних конструкціях часу" ("хронотопі", використовуючи термін М. Бахтіна). Зауважимо, що вперше на співвіднесеність у сприйнятті часу та способах виробництва, розповсюдження, споживання й зберігання текстів у певних культурах звернув увагу О. Шпенглер у праці "Присмерк Європи". Згодом цей підхід неодноразово застосовували для аналізу різних культур, зокрема й сучасної.

Наш час, на думку Г. У. Гумбрехта, характеризується конфліктом "історичистського" хронотопу з цілковито новим. Для першого характерними рисами є те, що теперішнє завжди залишає минуле позаду, йде орієнтація на майбутнє як відкритий горизонт можливостей. Водночас справжнє перетворюється лише на коротку мить переходу минулого в майбутнє, але водночас воно є єдиною умовою пізнання себе як Суб'єкта, оскільки ми діємо завжди в сьогодні. В історичистському хронотопі час сприймається як непереборна сила змін. У новому ж хронотопі майбутнє обтяжене погрозами сьогодні ("Сьогодні кінець світу настільки дозрів і став таким вірогідним, що викликати його може навіть тріпотіння крил якогось метелика" [3]). Минуле не залишено позаду, а завдяки можливостям електронної пам'яті його присутність у зоні сьогодні розширюється, оскільки зникає динамічний вектор історичистського часу, що задавався раніше невпинністю руху з минулого в майбутнє. В умовах панування віртуальної реальності самоідентичність проблематизується та розмивається, а час перестає сприйматися необхідним агентом змін. Унаслідок цього, як вважає

Г. У. Гумбрехт, новий хронотоп не заміщує собою старий, відтепер вони конкурують і доповнюють один одного, тому різні способи читання можуть успішно співіснувати. Це твердження повною мірою узгоджується з його баченням онтології літератури, що передбачає відхід від раніше відомих теоретичних методів аналізу на користь читання для настрою. Крім того, теперішня одночасна подія, що розширюється, передбачає буття, "...яке реалізується в мінливих переходах між різними способами електронної комунікації — без будь-якого виходу зовні, з всюдисущістю електронних пристроїв", призводить до того, що "акт читання втрачає контури, фокус і спрямованість" [1]. Позначиться це й на статусі класичних творів, які в умовах історичистського хронотопу становили виняток, оскільки зберігали здатність "підтримувати привабливість свіжості й безпосередності всупереч часу" [2]. В умовах електронної доби, на думку Г. У. Гумбрехта, втрачають статус винятковості.

Г. У. Гумбрехт робить висновок щодо проблематичності прогнозів про майбутнє читання. Вихідним пунктом, від якого слід відштовхуватися, є зосередження уваги на тих специфічних інституційних і хронотопічних умовах, за яких електронна революція виникла. І з цим важко не погодитися. Будь-які прогнози залишаються лише "ворожінням на кавовій гуці", якщо вони не спиратимуться на ті тенденції, що формуються в сьогодні та задають подальший вектор розвитку. У цьому разі йдеться про особливості електронної комунікації, які багато в чому принципово відрізняються від книжкової. І лише вивчивши ці сутнісні риси електронної комунікації, зможемо наблизитися до розуміння тих процесів, які відбуваються / відбудуться з книгою та читанням.

Висновки. Генеалогічний підхід суттєво збагачує методологію міждисциплінарного дослідження феномену читання в електронну добу. Перспективу подальших досліджень становить його теоретичне обґрунтування.

Список використаних літератури та джерел

1. Гумбрехт Х. У. Будущее чтения? Воспоминания и размышления о генеалогическом подходе / Х. У. Гумбрехт. — Режим доступа: <https://magazines.gorky.media/nlo/2014/4/budushhee-chteniya-br-vozpominaniya-i-razmyshleniya-o-genealogicheskom-podhode.html>. — Загл. с экрана.
2. Гумбрехт Х. У. Чтение для настроения? Об онтологии литературы сегодня. / Х. У. Гумбрехт. — Режим доступа: <https://magazines.gorky.media/nlo/2008/6/chtenie-dlya-nastroeniya-ob-ontologii-literatury-segodnya.html>. — Загл. с экрана.
3. Павић М. Кутија за писање / М. Павић. — Beograd : Dereta, 1999. — 171 с.
4. Introduction // A History of Reading in the West (Studies in Print Culture and the History of the Book) / Edited by Guglielmo Cavallo and Roger Chartier. — Amherst : University of Massachusetts Press, 1999. — P. 1—36.
5. Rabot C. From Print to Digital: A Revolution in the Order of Speeches / Cécile Rabot et Roger Chartier Symbolic // Biens Symboliques, Symboliques Goods. — Mode of access: <http://journals.openedition.org/bssg/479>. — Title from the screen. — DOI: <https://doi.org/10.4000/bssg.479>.

6. Foucault M. Nietzsche, Genealogy, History. In Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews / M. Foucault ; edited by D. F. Bouchard. — Ithaca : Cornell University Press, 1977. — 240 p.
7. Grafton A. The Humanist as Reader / A. Grafton // A History of Reading in the West (Studies in Print Culture and the History of the Book) ; edited by Guglielmo Cavallo and Roger Chartier. — Amherst : University of Massachusetts Press, 1999. — P. 179—212.

Victoria Markova,
Professor, Doctor of Social Communications,
Head of the Department of Journalism, KhSAC
Oleksandr Sukhovii,
PhD of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Senior Teacher of the Department of Cultural Disciplines and Fine Arts,
Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy

A genealogical approach to the study of the phenomenon of reading

The article substantiates the need to expand the methodological field of research on reading problems within bibliography through the use of a genealogical approach. It is stated that the phenomenon of reading has its own history in the bibliographic discourse, represented by the psychology and sociology of reading. Nowadays, it is studied in the most promising complex areas of modern bibliographic thought, such as book culture and book communication. It is concluded that in order to understand all the processes that are currently taking place with the practice of reading in modern conditions, a critical analysis of the works of humanities researchers who in one way or another raise the problems of reading is necessary. It is noted that today the study of reading is represented by various theories that were formed within the framework of the French (phenomenological, existentialist and post-structuralist orientation), German (phenomenological and hermeneutic orientation) and American (neopragmatic orientation) schools of literature. An attempt to use a genealogical approach to the analysis of the phenomenon of reading in the electronic age by the German-American philosopher, literary theorist and cultural historian Hans Ulrich Humbrecht is considered. He looks for his attempts to explain the peculiarities of reading practices in the electronic age in genealogical prerequisites and, first of all, in the changes taking place in "social constructions of time". H. U Humbrecht concludes that predictions about the future of reading are problematic. The starting point from which one should start, in his opinion, is to focus attention on those specific institutional and chronotopic conditions under which the electronic revolution began. It is concluded that only after studying the essential features of electronic communication, we will be able to get closer to understanding the processes that are happening/will happen with books and reading in the future.

Keywords: phenomenon of reading; genealogical approach; bibliographic studies; methodology of bibliography; electronic communication; interdisciplinary approach

Надійшла до редакції 9 січня 2023 року

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА

УДК 025.7/9:[005.922.52:004.932]](477+73)(045
DOI: 10.36273/2076-9555.2023.1(318).15-25

Наталія Сенченко,
кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник
науково-дослідного відділу історії та археології
Національного заповідника "Кисьво-Печерська лавра",
e-mail: n_center@ukr.net

Актуальні питання формування цифрових колекцій електронних бібліотек

У статті висвітлено важливі аспекти формування цифрових колекцій електронних бібліотек. Визначено місце та роль цих ресурсів в умовах широкого впровадження ІКТ, а також проблеми, що супроводжують їх формування.

Розглянуто нормативно-методичну базу процесів оцифрування документальної спадщини, зауважено про потребу застосування єдиних міжнародних стандартів у цій сфері. Наведено історію розроблення, впровадження та використання стандарту електронних архівних документів (EAD).

Наголошено, що через стрімкий розвиток інформаційних технологій і курс нашої країни на цифровізацію актуальним завданням є розроблення проєктів із переведення в цифрову форму документів архівів, бібліотек,